

Den okända Stockholmsutställningen år 1909

av Robert Mattson

Vid ett besök på ett antikvariat i Gamla Stan för många år sedan såg jag i en glasmonter ett antal vykort med stockholmsmotiv. Nyfiken som jag är började jag genast att bläddra i buntens. Döm om min förvåning när jag såg att motivet var från Stockholmsutställningen 1909 – en utställning som jag inte tidigare hade hört talas om. Det är kanske inte så konstigt egentligen. Det har nog inte så värst många andra heller. Man brukar ju nämna Stockholmsutställningarna från 1897 och 1930 när de största i Sverige räknas upp, men inte 1909.

Nåväl, vykortsbuntens hade fångat mitt intresse och den blev grunden till ett vykortssamlande från den utställningen. Jag upptäckte att det fanns många olika vykort och att de inte var så ovanliga i frimärksbutikerna. Att jag inte hade noterat utställningsmotivet tidigare berodde på att mitt vykortsintresse var relativt färskt.

Antalet olika vykortsmotiv från utställningen är minst 300. Jag vågar nog påstå att Stockholmsutställningen 1909 har genererat flest vykort av alla utställningar i Sverige. Det förlag som givit ut flest är Axel Eliassons. Förlaget hade t.ex. en serie med 150 olika numrerade kort! Man hade också ensamrätt till vykortsmotiv från utställningsområdet. De "officiella brevkort" som gavs ut såldes i en praktfull kiosk på utställningen, också avbildad på vykort. En handfull andra förlag gav också ut vykort, men fick nöja sig med motiv från omgivningarna och utställningen sedd utifrån.

ROBERT MATTSON är född i Stockholm 1952. Han är Internet- och dataansvarig på Postmuseum. Sedan 1991 har han ingått i en arbetsgrupp inom Posten som svarar för filateli och posthistoria i Nationalencyklopedin.

Anledningen till den stora mängden vykort var naturligtvis att dessa var på modet – både att skicka och att samla. Utvecklingen från 1897 års Stockholmsutställning, då vykortet lanserades på allvar i Sverige, hade varit enorm.

För mig blev det lite av en utmaning att försöka upptäcka och utforska utställningen med hjälp av vykortsmotivet.

Utställningen växer fram

Initiativet till utställningen kom år 1906 från Svenska Slöjdföreningens sekreterare, Erik Gustaf Folcker, även amanuens vid Nationalmuseums avdelning för konsthantverk. Huvudinriktningen skulle vara svenskt konsthantverk och svensk konstindustri. Minnena från den glansfulla industri- och konsthantverksutställningen 1897 hade eggat till nya insatser, och den svaga konjunkturen för vissa svenska råvarubranscher hade ytterligare pockat på en stor insats för dessa förädlingsprodukter.

300 fabriker inom konstindustri och

konsthantverk tillfrågades. Alla var positiva till utställningsförslaget. En kommitté bildades därför samma år med Carl L. Bendix som ordförande. Bendix och Folcker utarbetade en plan och förslag till budget samt lämpligt utställningsområde. Budgeten beräknades till 550.000 kronor. Biljettintäkterna skulle ge de huvudsakliga inkomsterna. Frisens park på Djurgården utsågs till utställningsområde. År 1907 blev kommitténs förslag godkänt av utställningskommittén. Utställningens officiella namn blev "Allmänna Svenska utställningen för konsthantverk och konstindustri 1909". Namnet blev alldeles för långt och utställningen kom att i dagligt tal kallas för "Konstindustriutställningen". Ett smeknamn på den var "den hvita staden" på grund av att de flesta av utställningsbyggnaderna hade en vit gipsfasad. Arkitekterna Gunnar Wickman och Ferdinand Boberg anmodades att lämna var sitt utställningsförslag. Wickman avstod på grund av tidsbrist. Den 17 januari 1908 godkändes Bobergs förslag.

Boberg ger en suggestiv bild i sina minnesanteckningar av hur utställningsarkitekturen föddes:

"Jag promenerade en hel dag på terrängerna för att klara upp för mig hur uppdraget skulle gestalta sig, och nästa dag skulle jag börja uppläggningsen. Det var sommar och ljus: jag vaknade kl. 3 på morgonen och såg, kan jag säga, i ett andedrag hur hela utställningen skulle disponeras! Hela slätten ända ner till sjön bildande öppna, större och mindre gårdar, avskilda med arkader, huvudbyggnaderna på ömse sidor om den stora huvudgården, med huvudfasader in mot gården och med sina baksidor vettande ut mot trädvegetationen vid stora vägen och mot Frisens parks högre liggande nivå, entrén naturligtvis närmast staden, och den stora restaurangen på Biskopsudden, omedelbart intill segelleden, på kullen. Allt övrigt smått och gott var sedan lätt att placera."

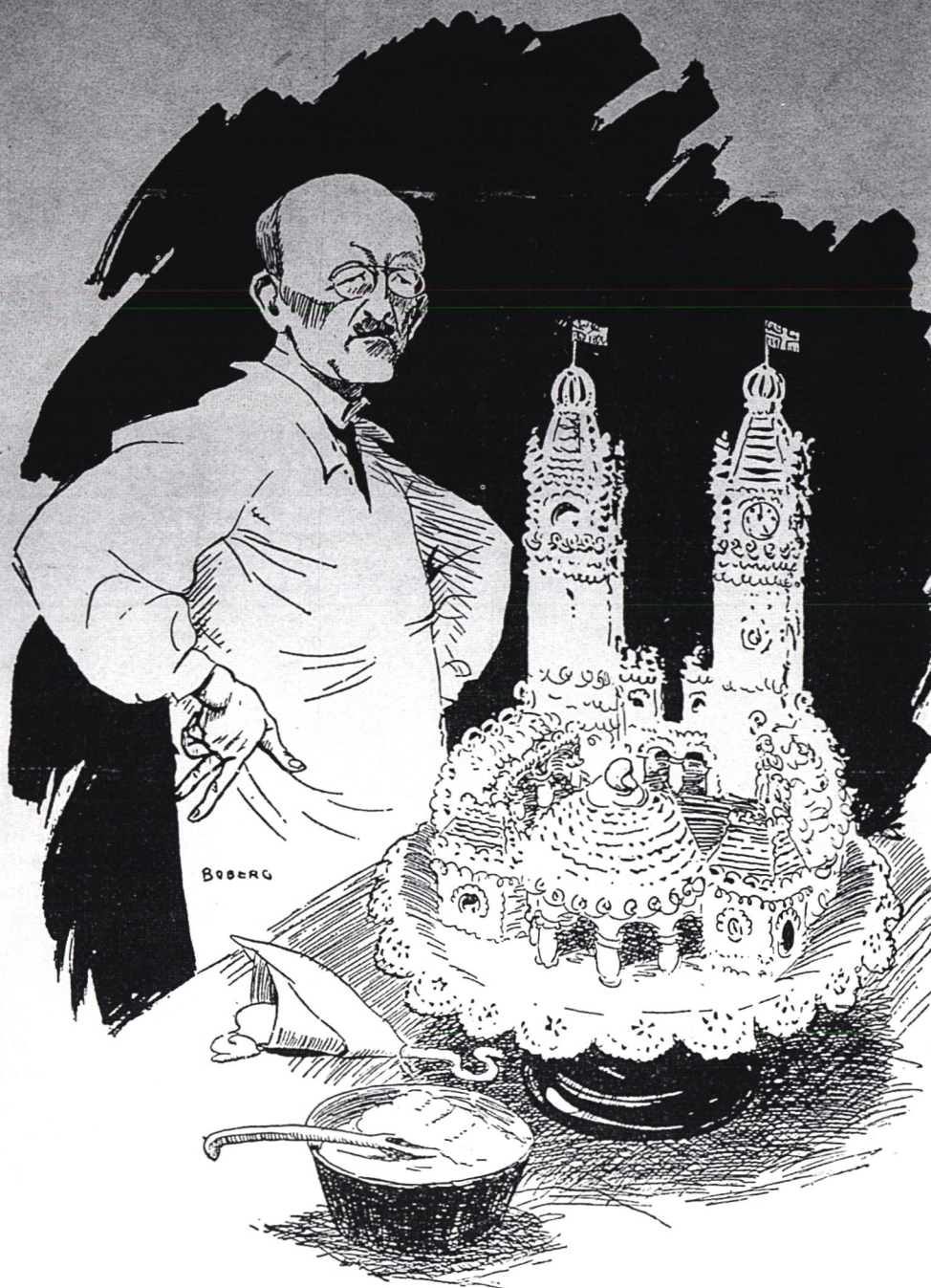
Boberg ritade också utställningens affisch som trycktes i flerfärg i två format på flera språk. Affischmotivet användes också för ett brevmärke och en utställningsfolder.

Först den 15 maj 1908, ca. ett år innan invigningen, började utställningsbyggnaderna att uppföras. Den kommande stränga vintern och den följande sena våren 1909 förse-nade arbetet ytterligare. Meningen var att utställningsområdet endast skulle grusas, men marken var så vattensjuk att man var tvungen att lägga på både makadam och stenmjöl.

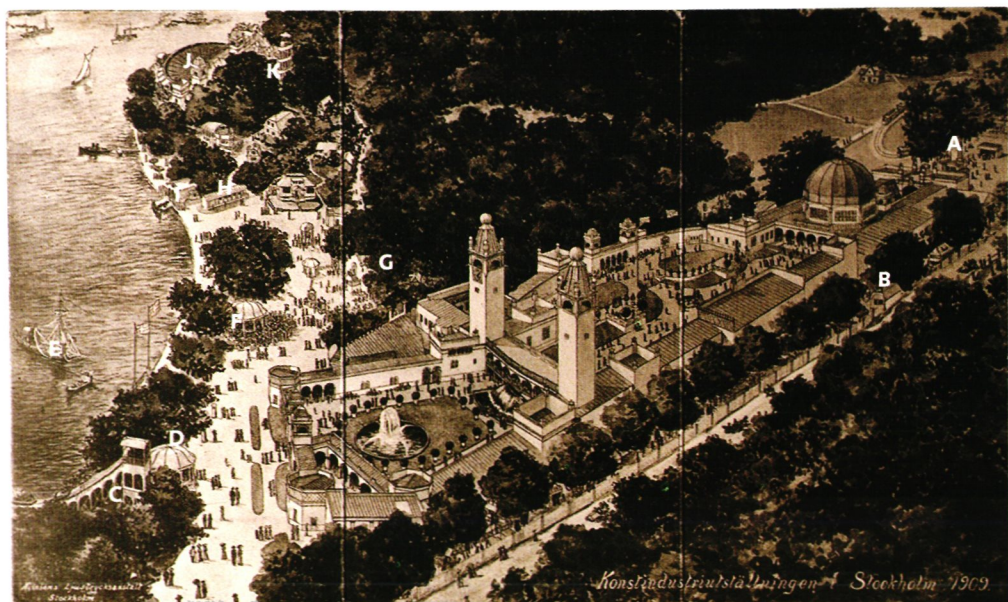
Utställningens brevmärke, design av Ferdinand Boberg.

SOMMARKROKANEN FÄRDIG

Ferdinand Boberg presenterar utställningsplanerna. Teckning av Per Lindroth i *Söndags-Nisse*, 1909.

Utställningsområdet avbildat på vykort.

400 man var i arbete under våren med utställningsbyggandet. En vecka före öppnandet var det mesta inte klart. Platsen för det stora blomsteruret liknade en stor spottkopp, gräsmattorna låg tröstlöst svarta och det mesta verkade kaos.

Utställningsbyggnaderna

Fritz Söderbergh tillsattes som byggnadschef den 3 mars 1908. Han hade varit med vid uppförandet av utställningar i Stockholm 1897, och senare de i Gävle 1901 och Helsingborg 1903. Till sin konstruktion var byggnaderna av enklaste slag för att hålla nere tillverkningskostnaderna och klara den strama budgeten. Väggarna byggdes av plank som invändigt var panelade. Utvändigt var väggarna klädda med brädor som var överspända med en väv och utanpå denna fanns ett skikt med gips och kalkbruk. I de flesta byggnaderna var golven av plank.

Ferdinand Boberg hade utformat utställningen efter mönster av Chicagos vita utställningsstad 1893, med blomstrande fantasi i yppig jugendstil med många inslag av italiensk renässans – den stil vi känner från hans Rosenbad och som ännu tydligt skymtar i Ragnar Östbergs stadshus. Vita torn,

- A: Utställningens entré med postkontoret på baksidan.
- B: Landskapsmarknaden.
- C: Vattenrutschtornet.
- D: Roterande kafé
- E: Musikgalären
- F: Dansbanan
- G: Konstiga utställningen
- H: Statistikon
- I: Tavernan
- J: Bispén
- K: Rutschtornet

vita arkader och loggior, men också ett slutet rum skapades i sträng jugend, "Gula gården", och till detta kupoler och kiosker med Florensbaptisteriet som förebild.

Invigningen

Den 4 juni invigdes utställningen. Det var fanfarer och kungssång som vanligt, och bland de prominenta fanns även representer för Stockholms stad, som givit utställningen ett väsentligt ekonomiskt stöd. Konung Gustav V öppnade utställningen efter ett invigningstal av prins Eugen, som genom sitt konstnärskap redan 1897 blev en av de aktivaste bland aktiva i dylika sammanhang.

I sitt invigningsanförande påpekade Gus-

tav V att det var Svenska Slöjdföreningen som 1906 tagit initiativet. "Visserligen hade då ännu ej tio år förflutit, sedan den stora konst och industriutställningen 1897", sade han, "men föreningens styrelse även som de många för denna fråga intresserade personer, som tillfrågades, ansågo det både berättigat och önskvärt, att en utställning, endast avsedd för svensk konstindustri och hemslöjd komme till stånd..." "Vid 1897 års utställning hade nämligen konstindustrien, spridd inom olika grupper, kunnat gifva ett samlat helhetsintryck. Dessutom utmärker sig tiden efter denna utställning, kanske just på grund av impulser från densamma, genom ett kraftigt nydaningsarbete, som strävar att göra konstslöjden mindre bunden av historiska former och som genom närmare samverkan mellan konst och konsthantverk söker fram mot en mera konstnärlig personlig stil."

Därefter spelade orkestern en festouvertyr som Hugo Alfvén komponerat och som han själv dirigerade.

Utställningen

"Jag sitter i tornet och kan inte se utställningen så som jag har det ställt." skriver August Strindberg i ett brev till sin vän Tor Aulin den 26 juni 1909.

Vad Strindberg syftade på var att Harriet Bosse 1908 gift om sig med Gunnar Wingård och slagit sig ned vid Strandvägen snett mitt emot Djurgårdsbron. Det som för Strindberg var det vackraste i sommarlandskapet Stockholm var just Djurgården och det var nu spärrat för honom.

Utställningen pågick till den 30 september och trots att en generalstrejk bröt ut den 4 augusti som varade en månad, hade utställningen inte mindre än 750.000 besökare. Under strejken gick t.ex. inte några spårvagnar utan de flesta utställningsbesökarna fick ta sig en promenad ut till utställningsområdet i Frisens park, belägen bortom Waldemarsudde.

Alla blågula flaggor som vajade utmed gator och alléer, från hus och spårvagnar underströk att det var en nationell utställning, även om dess arkitektur, som den tyske specialisten Hermann Muthesius uttryckte det, hade väckt mer beundran om man påträffat

Utställningens entré.

den i Mindre Asien, Nordafrika eller Sydspanien och inte bland Djurgårdens ekar. Även inomhus kunde man nog ana utländska inspirationskällor på många håll.

"Den vita staden" blev från början en stor succé, men denna berodde av allt att döma mindre på det som ställdes ut, än på det nöjesfält som byggts upp i samband med utställningen. Kring detta kretsar de minnen besökare har att berätta och även i den samtida dagspressen fick det mer spaltutrymme än själva utställningen. Här kunde man åka vattenrutschbana, skrämmas i Spökslottet, förfriska sig på "det roterande kaféet". Här dansade man bostonvals komponerad av Theodor Pinet, som också spela-

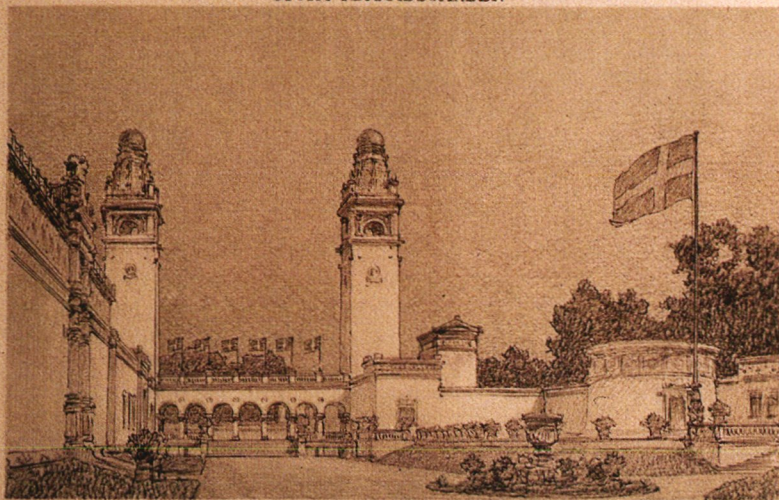
de musiken. Ute på vattnet låg en blomster-smyckad galär från vilken en orkester spelade, medan gondoler förda av från Italien importerade "riktiga gondoljärer" stilla gled fram med svärmande par.

Ingen av huvudstadens tidigare utställningar hade haft något nöjesfält, men det var nog välbetänkt av arrangörerna att nu 1909 anordna ett sådant.

På alla områden mötte man emellertid intressekonflikter. När den ryske tsaren med

Ett uppskattat inslag på utställningen var gondoljärerna. De återfinns därför ofta inkopierade på olika utställningsvykort. I bakgrunden restaurang "Bispen".

STOCKHOLMSUTSTÄLLNINGEN 1909

OFFICIELLA BREVKORT.

Ersamnat Axel Eliassons Konstförlag, Stockholm

Ferdinand Boberg

Ett av Ferdinand Bobergs tecknade vykort. Motivet är Stora terrassgården.

gemål kom på officiellt besök till huvudstaden blev det demonstrationer. Med Hjalmar Branting i spetsen opponerade sig arbetarna mot "detta rojalistiska påfund".

Storstrejken började mitt under högsommar. Arbetarnas svar på den stora lockouten kom den 4 augusti. Även utställningen skulle få kännning av den landsomfattande konflikten. När spårvägs- och ångfärjetrafik inställdes sjönk publiksiffrorna i hög grad.

På "Bispen", utställningens restaurang, härskade den forne barmästaren Charlie från Rydbergs bar, född Karl Löfvander. Han hade några år tidigare kommit tillbaka från USA för att lära svenskarna att ersätta rödvinstoddyn och punschen med femtio olika cocktails, men tvingats att övergå till den mera lönande direktörsbranschen och var nu chef på Kronprinsen med resultat att man vitsade på Kronprinsen och "Bispen" och sade: "Tronen och altaret! Man skall få se att det blir penningpåsen också".

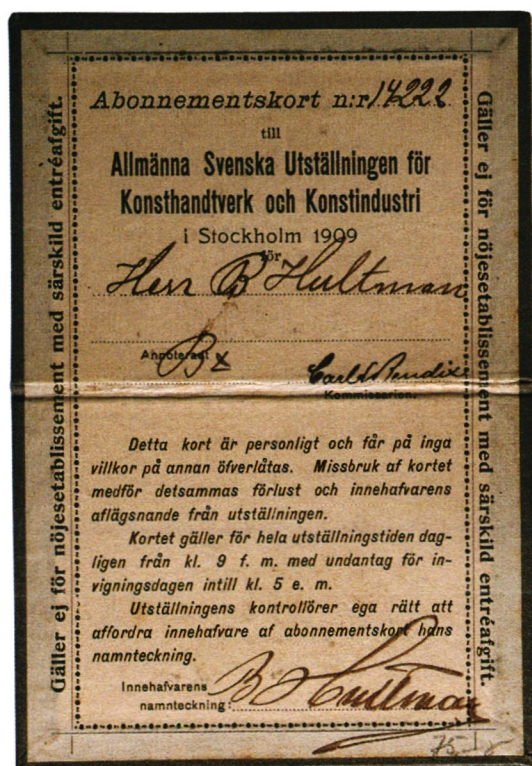
Nöjesavdelningen på utställningen var ingenting mindre än ett helt Tivoli, med teatrar och dansbanor. Där fanns allt man kunde begära från vattenrutschbanan till det

rörliga panoramat över den amerikanska staden Johnstowns, Pennsylvania, förstörelse genom en översvämning, en stor sensation före filmens genombrott i Sverige.

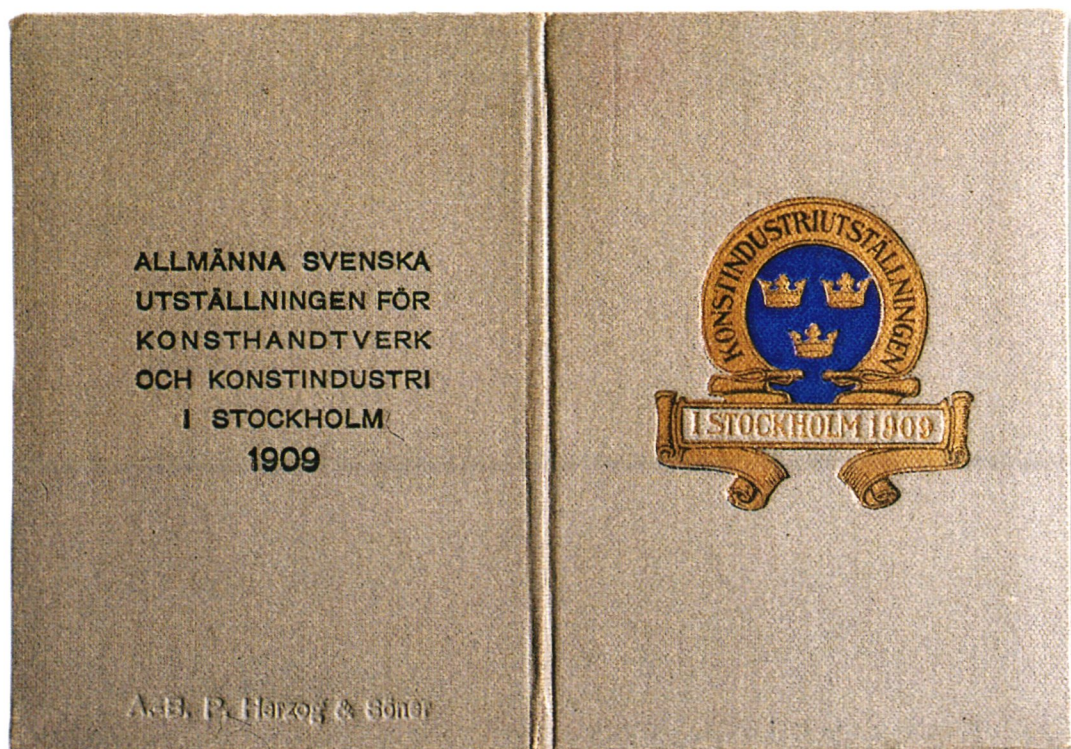
På utställningen fick publiken möta det svenska konsthantverket och konstindustrin och se hur de utvecklats sedan 1897. "Den nya stilen", jugend, nådde här sin kulmen. En nyhet var att möbler och annat konsthantverk utställdes i sin riktiga miljö, i bostadsvåningar, sammanställda av kända arkitekter, såsom Ferdinand Boberg, Carl Borgsson, Carl Westman och Ragnar Östberg. Men Stockholms stads hantverksförening hade samtidigt tagit initiativet till en speciell kollektivutställning där hantverkarna och de mindre industriidkarna blev väl företrädde. Även här utställdes föremålen i interiörer och avsikten var att visa hur "en modern våning" skulle inredas.

Egna hem

En annan del av utställningen som också väckte berättigad uppmärksamhet var de uppförda familjevillorna. Stockholms stad

Abonnemangskort kunde lösas till en kostnad av 12 kr.

Diverse souvenirer från utställningen. Överst medalj i aluminium med motiv av Gustav V och utställningskupolen. Därunder finns exempel på nålmärke. På tredje raden sked i silver och nederst en brevöppnare av trä.

Silverdosor fanns i Hallbergs utställningsmonter. De såldes även som minne från utställningen. Dosorna designades av Ferdinand Boberg.

hade bara några år tidigare gjort sina första markförvärv utanför den gamla stadsgränsen. 1904 inköptes sålunda Enskede och 1908 Äppelviken och Alvik. Det behövdes nytt livsrum för den alltmer växande befolkningen. Avsikten var att i första hand "hjälpa ekonomiskt mindre väl situerade till ett eget hem". Tomterna såldes inte utan uppläts

mot så kallad tomträtt med låg årsavgift. I Enskede började exploateringen 1907 med en- och två familjsvillor.

Ett av husen på utställningen var avsett just för Enskede och hade ritats på uppdrag av Stockholms stads lantegendomsnämnd. Utställningshuset kallades för "stuga" och var menat som arbetarbostad. Byggnaden omfattade två rum och kök och beräknades kosta 4.500 kronor. Betalningsvillkoren var mycket förmånliga. "För den summa, som i Stockholm åtgår till hyra för ett rum och kök i en bostadskasern, bjudes sålunda ett trevligt hem på landet, mer än dubbelt så stort och med minst lika stora bekvämligheter som lägenheten i staden." Ett kontant belopp av cirka 1.000 kronor var dock erforderligt som insats.

Denna arbetarbostad, liksom andra utställda "egnahem", är exempel på hur 1909 års utställning i en del avseenden principiellt skiljde sig från föregångarna och kom med något nytt. Även de förutnämnda interiörerna är exempel på detta. Man syftade till att visa hur en hemmiljö kunde skapas.

Nöjesfältet som slog ut Gröna Lund

Musikgalären, där den låg ute på redan – när man lämnade nedre gårdens gallerier – var ett resultat av att utställningens huvudaxel bröts vid nedre gården. Om Bobergs musikgalär verkligen var ett uttryck för god smak rådde det delade meningar om. Efter en allmän tävlan om båtens namn döptes den till "Grannlåten". Ofta hördes musiken härifrån, och på kvällen var galären särskilt effektiv:

"När aftonen kom tändes också alla galärens lampor, och nu först kom den till sin fulla rätt, där den som ett trolskt sagoskepp låg ute på viken med reling, tackling och girlander strålade af hundratals ljus, som speglade sitt skimmer i böljorna. Bland de vackraste minnena af utställningen kommer denna farkost i eld och färger att bevaras."

Nere vid sjön började nöjesavdelningen, men Musikgalären hörde egentligen inte dit, den ingick i konstindustriutställningen och finns upptagen till en kostnad av 16.172 kr och 34 öre.

På eget bevåg hade byggnadschefen Fritz Söderbergh, NK-arkitekten David Blomberg och ingenjören F. Ahlsell utarbetat ett program för utställningens nöjen som de lagt fram för utställningskommittén och fått godkänt. De tre bildade ett konsortium för att driva det hela på egen hand. De fick monopol på nöjesavdelningen mot platshyra och procentuell avkastning av inkomsterna.

Riktigt klar var inte nöjesavdelningen den första tiden. Det Roterande caféet roterade först så långsamt att man ibland var osäker om det rörde sig, och någon gång stod det verkligen stilla. Även då det fungerade gick det sakta, det borde hetat "snigeln", skrev en tidning. Framåt kvällarna kunde folk ändå komma därifrån "med tydliga tecken till yrsel", rapporterade man skämtsamt.

Någon dansbanetradition fanns inte i staden. Offentlig sällskapsdans hade länge varit förbjuden, man hade visserligen kunnat dansa redan på 1880-talet på Tivoli, men då som ett slutet sällskap, men det var inget för "fint" folk. Nu hade Theodor Pinet och hans orkester inte hunnit spela många av sina bostonmelodier innan dansbanan fylldes av folk redan den första svala invigningskvällen. Boston var då en ny mode-dans från Amerika. Att olika samhällsklasser möttes helt ogenerat på dansgolvet väckte uppståndelse.

"Prins Eugen sågs dansa i fredags", kunde Dagens Nyheter rapportera 13 juni och "Boberg bjöd upp den danska prinsessan Ingeborg".

Något säkert belägg för att det var Boberg som ritade Roterande caféet och Dansbanan har vi inte, även om formgivningen tyder på det. De stora taken var klädda med spån i skiftande kulörer på samma sätt som slöjdföreningens kupolhall.

Dansbanan blev nöjesavdelningens största framgång med sina 272.000 besökare. Priset var 10 öre per dans.

Vattenrutschbanan låg till vänster nere vid vattnet. Trots att passagerarna löpte uppenbar risk att bli blöta och några föll i vattnet, lockade rutschbanan 110.000 nöjeslystna. Båtarna och bassängen modifierades

Till höger Axel Eliassons "Brefkortskiosk".
Till vänster Spaljérestaurangen och därbakom Konstiga utställningen.

dock efter hand för att minska risken för överspolning.

Ovanför dansbanan låg Spaljérestaurangen med kafé och ölservering. Även denna servering drevs av direktören Löfvander, som förutom Bispen också hade hand om Centralrestaurangen, Tavernan, Roterande kaféet och Gästgifveriet på Landsmarknaden. Han hade nästan monopol på all servering; förutom det lilla Väffelbruket strax intill Spaljérestaurangen fanns emellertid också konkurrenter i Automaten, Landelius konditori och ett litet "konditorikafé" mellan huvudgårdarna.

Spaljérestaurangen var flankerad av en Brefkortskiosk och Camera obscura. Bakom restaurangen låg Konstiga utställningen. Den lockade 72.000 besökare, trots att ingen tidning egentligen kunnat beskriva innehållet. Här ville man skildra överdrifterna i modern konst, tavlor och möbler. Boberg svarade för byggnadens exteriör, Blomberg för interiören. Ett rum var uppbyggt med möbler av konservburkar och kexlådor. Till höger om Spaljérestaurangen låg ett par

byggnader som byggts upp mot baksidan av Konstindustriutställningen. En var Spöklottet med ett skräckinjagande ansikte på väggen över entrén. De som vågade sig in mötte Vita frun, rasslande rustningar, skelett i en fängelsehåla och världens ilsknaste katt.

Bortom Spöklottet låg Cinematografen. Precis som på 1897 års Stockholmsutställning visades film från invigningen. Annars var repertoaren betydligt större 1909.

Klockstapeln i parken till vänster om Spaljérestaurangen var utrustad med klockor från J.A. Beckman & Co, två mindre à 100 kg och en större på 1.200 kg. Det var en "verklig utställningsklocka med utställningens ornament och tre kronor", ritad av Boberg.

Nöjesavdelningens Marionetteater blev en succé. Drivande kraft var imitatören Erik Eriksson som redan före utställningen blivit känd för sina parodier på framstående skådespelare som August Lindberg, Anders de Wahl, August Palme och Thekla Åhlander.

Teatern var välutrustad med rampljus och ridå, för kulisserna svarade Operans

dekormålare Jansson. Själva byggnaden var ritad av David Blomberg och rymde hundratalet åskådare. Teatern drog ständigt fulla hus och blev en sådan framgång att den fortsatte med en egen scen inne i staden efter utställningen.

Statistikon var ett av Bobergs bidrag till nöjesavdelningen. I den enkla byggnaden ville han roa folk med statistik. Så många som 80.000 ansåg det värt att lösa entrén. Man kunde t.ex. genom ett hål i väggen se hundratals sockerbitar rasa förbi. Bitarna var uppsatta på en rulle och illustrerade de $3\frac{1}{4}$ kg socker som förbrukades varje sekund i Sverige. På liknande sätt presenterades konsumtionen av kaffe och öl. En annan statistikpresentation var glödlampor som tändes och släcktes i en ring i sådan hastighet att de motsvarade 470.000 telefonsamtal om dagen.

Nedanför Statistikon låg Tavernan. Gondoljärerna, tavernans svenskitalienska servitriser och skulptören Moretti, som mot 15 kr i avgift modellerade en statyett, bildade tillsammans en liten italiensk avdelning nere

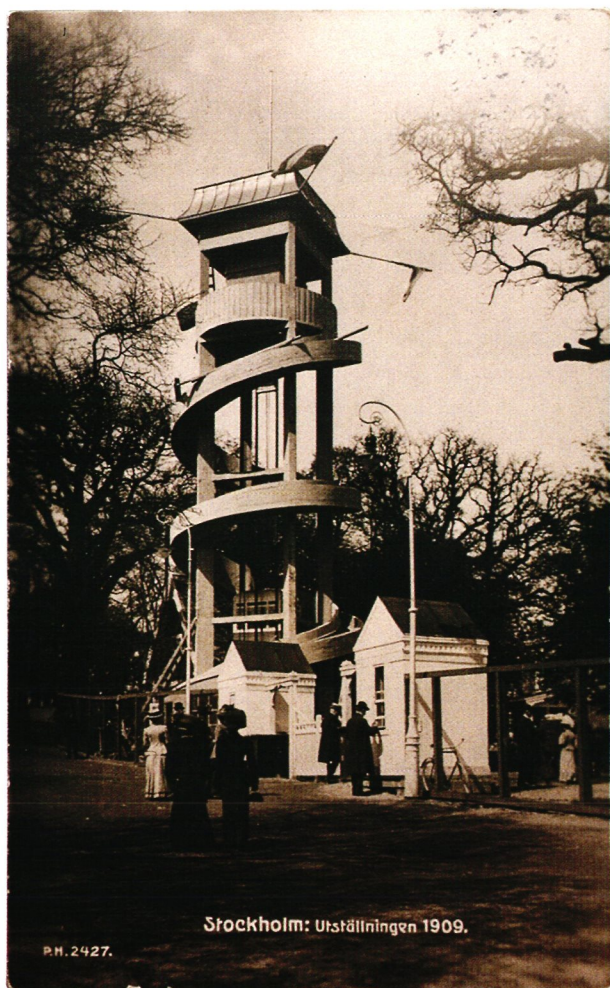
vid stranden. Gondoljärerna var populära i början, men intresset minskade, framför allt efter storstrejkens utbrott.

Strax intill restaurang Bispen låg Handöls paviljong. Företaget, som specialiserat sig på täljstensprodukter, hämtade sin råvara från området kring Handöl i närheten av Åre. En praktpjäs, med motiv av barträd och spindelväv, var den av Boberg ritade stora trädgårdsurnan som stod i hörnet av stora nedre gården. I paviljongen fanns en rad mindre urnor, vaser, skålar och ljusstakar, liksom flera av företagets fristående kaminer och öppna spisar, en av dem med Bobergs dekor.

En konkurrent till Vattenrutschbanan var Rutschtornet. Det var uppfört av Kreuger & Toll i armerad betong. Bröderna Ivar och Torsten Kreuger, som även svarade för konstruktionen, hade just återvänt från Amerika. Rutschbanan gick i korkskruvsform och man åkte på en matta. Rutschtornet prövades av 120.000 besökare, och slog därmed Vattenrutschbanan med 10.000.

"Hälsning till stora och små från tystlåtna men därför ej glömske vännen E. Karlfeldt", skrev utställningsbesökaren och författaren Erik Axel Karlfeldt.

Bröderna Kreugers rutschtorn i armerad betong.

Landsmarknaden

I norr, på andra sidan Konstindustriutställningen, låg Landsmarknaden. Den hade sin egen entré till vänster om huvudentrén och sträckte sig utmed huvudbyggnadens hela långsida ned till vattnet, där den hade ytterligare en ingång. Man hade haft svårt att komma på vad man skulle göra med den långsmala tomten och därför kom byggnationen sent igång. Blomberg hade ritat de 40 husen. Dessa låg i någorlunda geografisk ordning, med Skåne närmast huvudingången och slutade i Lappland med kåta och renar i miniatyr. Landskapsgatan var

brokig till färg och form och det var inte alltid bygdens eget folk i folkdräkterna som besökarna mötte, utan oftast stockholmskor i stugorna.

Förutom landskapshusen fanns också karamellstånd och cigarrkiosker, gästgiveri, skjutbana, lustiga huset, två dansbanor och mycket annat. En karusell, som ansågs störa omgivningen där den låg vid huvudentrén, ersattes den 11 juni av en blomsterutställning.

Entréavgiften sänktes snart från 25 till 10 öre, vilket säkert bidrog till att Landsmarknaden blev så populär. *Social-Demokraten*s utsände fann ett muntert liv, i synnerhet ef-

Landskapsmarknad framför Bohusläns byggnad.

ter hallarnas stängning då marknaden var öppen ännu någon timme och folk vandrade dit för att höra "hemlandstoner".

Söndags-Nisse hade en populär stuga där man visade Döderhultarns figurer, två av dem stod utanför ingången. *Social-Demokratens* utsände fann dem "imponerande genom sin enkelhet i material och utförande på samma gång som genom sin oemotståndliga humor".

Döderhultarn fick sitt genombrott på utställningen, fast många ansåg att hans roliga gubbar, gjorda med en vanlig täljkniv, inte hade något med konst att göra. Men Hasse Zetterström, som lanserade honom, fick ett brev där man bad honom ordna en särskild paviljong åt Döderhultarn. Men helst önskade man att konstnären själv skulle sitta i paviljongen och "slöjda".

Brevet förvånade Hasse Zetterström något, men sedan han gjort en förfrågan hos styrelsen huruvida man även vidtalat Zorn, Liljefors och Larsson att sitta och måla i paviljongen, ordnades det så att endast Döderhultarns skulpturer och inte han själv ställdes ut. Utställningen gjorde lycka och flera

av skulpturerna såldes.

För Döderhultarns "Kobröllop", alltså en tjur och en ko i intim förening, betalades upp till 50 öre, vilket ansågs bra betalt för ett "slöjdarbete" som man inte gärna kunde ha framme på byrån i finrummet.

Nöjesavdelningen hade också några av sina främsta dragplåster inom området. Där var Lustiga huset som hade "fullt af folk, som skrek när de trampade på det förrädiska golfvet och tjöt när de tittade sig i speglarna".

Ett helt rum i Lustiga huset hade byggts uppochner med en riktig kakelugn i taket – murningsuppgiften hade förvånat arbetarna.

I trädgården utanför stack potatisen och rädisorna upp ur jorden medan blasten var vänd nedåt. Entrén var 10 öre. Huset hade varit billigt att bygga, men lockade ändå 210.000 besökare – flest efter Dansbanan. Lustiga huset såldes efter utställningen till Kristianias (Oslos) tivoli. I de fall landskaps-hus räddades efter stängningen skall de ha blivit hönshus.

Vid Lustiga huset spelade ett "negerkapell" som tidigare dragit stor publik till

Träfigurer av "Döderhultarn" som fick sitt genombrott på utställningen.

Brev skickat från Tyskland 15 september 1909 till "Fräulein Edith Johnsson" i Falköping. Uppenbarligen arbetade hon på utställningen i Rörstrands monter eftersom brevet är eftersänt dit.

Baksidan av entrébyggnaden där utställningspostkontoret låg.

Strömparterren; de var "alltid begapade med häpnad". Förmodligen var det första gången som många ur utställningspubliken sett färgade.

Elnätet i området räckte inte till för utställningen, men ASEA ställde upp en transformatorstation gratis "som utställningsföremål". En högspänningskabel hade dragits 1.200 meter från understationen vid Skansen.

Till Landsmarknaden kom 430.000 besökare. Mest uppskattad var utställningen kring de södra landskapen vid huvudingången.

Gröna Lund hade haft en god sommar 1897 då utställningen lockat ut publiken till Djurgården, 1909 blev nöjesfältet istället utkonkurrerat av utställningen. Tydligt hade man lärt sig av läxan – när Gröna Lund slog upp sina portar i ny regi 1916 hade man en spiralrutschbana och året därpå fanns Lustiga huset.

Det postala

En tillfällig postanstalt fanns på utställningen. Den var belägen i entrébyggnadens baksida.

På ett av Axel Eliassons officiella brefkort finns postanstalten avbildad.

När det gäller filatelistiska begivenheter så är det tyvärr så att endast två stämplat har använts, till skillnad mot den stora Stockholmsutställningen 1897. Den ena stämpeln har beteckningen "1" och har använts flitigt för alla vanliga brev och vykort. Betydligt sällsyntare är stämpeln med beteckningen "2", som tydligen endast har använts på värdeförsändelser.

Vykorten som såldes var tillverkade i olika tekniker som ljustryck och fotografi. Fleura motiv var också färglagda, allt för att tilltala en kräsen köpkrets. De förlag som inte hade tillträde till själva utställningsområdet för sina motiv försökte skapa så attraktiva vykort som det bara var möjligt ändå. På vissa vykort kan man därför se hur de bland utställningsbesökarna mycket populära gondoliererna var inkopierade. Då det var brått-

Kuvert med utställningens logotype.

Rekommenderat brev sänt lokalt. Brevet är försett med utställningens rek.-etikett. Stämpeln med beteckningen "1" förekommer förmodligen endast på värdeförsändelser.

tom med tillverkningen kunde det också vara lite si och så med proportionerna.

Utställningens stängning

Redan i början av utställningen hade man frågat sig om inte delar av den kunde få stå kvar efter stängningen. David Blomberg från nöjesavdelningen ville ha en nöjespark men Teodor Lundberg, skulptör och lärare vid Konstakademien, föreslog en konstupställning. Till slut blev det så att ingenting av utställningen bevarades utom musikpaviljongen, som flyttades till Hälsinge regemen-

tes park i Gävle och Lustiga huset som, vilket tidigare nämnts, såldes efter utställningen till Kristianias (Oslos) tivoli.

Rent ekonomiskt var utställningen också en succé. De faktiska inkomsterna hade överstigit de beräknade med över 100 procent. När alla skulder var betalda hade man ett överskott på 200.000 kronor som tillföll Slöjdföreningen.

I tidningen *Metro* kunde man den 6 april 2000 läsa att Bobergs restaurang återuppstår. "Planerna för hur västra Kungsholmen ska byggas har offentliggjorts. Bland annat får stranden vid Kristineberg ett elegant prome-

Porslinstallrik från Rörstrands utställningsmonter.

Utställningens populära dansbana

Utställningen sedd från sjösidan

nadstråk, vid vars ena ände den restaurang (Bispen) som skapades till Stockholmsutställningen 1909 återuppförs”.

Nästa stora begivenhet för stockholmspubliken kom att dröja till år 1930 då den stora funkisutställningen uppfördes. Lika stiltrogen som 1909 års jugendutställning var, lika präglad av funktionalism kom den utställningen att bli.

Käll- & litteraturförteckning

Allers Familjejournal, 1909

Bendix, Carl L. och Folcker, E. G.,

Det svenska konsthantverket 1909 –
Allmänna Svenska utställningen för
Konsthantverk och Konstindustri i
Stockholm 1909.
Stockholm 1910.

Martin A.,

De stora utställningarna
(i: Levande Stad: en bok om Stockholm ...,
red. Gunnar Etzler).
Stockholm 1959.

Söndags-Nisse, 1909

Sörenson, Ulf,

När tiden var ung: arkitekturen och
Stockholmsutställningarna 1851, 1866, 1897,
1909 (*Monografier utgivna av Stockholms stad*,
140). Stockholm 1999.

Upmark, Gustaf,

Utställningsbyggnaderna på Djurgården
(*Ord och Bild* 1909, s. 109-118).